

Skådesamling och åskådlighet

ERIC HEDQVIST, doktorand i museologi vid institutionen för kultur och medier, Umeå universitet. Tidigare verksam som kanslichef vid Göteborgs stadsmuseer 1980–1988, och som lärare i museologi vid Umeå universitet 1989–1993.

den som 1923 besökte det då nyöppnade Naturhistoriska museet i Göteborg upptäckte i entrén till den i nationalromantisk stil uppförda byggnaden en takmålning, som föreställde Adam bland djuren i Edens lustgård. Målningen var utförd av en välkänd konstnär, Gunnar Ström.¹ För den kristne kan målningen ha tjänat inte endast som en välkommen bekräftelse av den egna trosläran utan även som en angivelse av hur museets utställningar skulle förstås.

Utställningen, eller med dåtidens begrepp "skådesamlingen", var systematiskt ordnad. På stora, dekorativt utformade skyltar angavs namnet på den ordning, som visades i varje rum. En etikett tillhörande vart och ett av de utställda djuren talade om vilken art det tillhörde.² Man kan betrakta utställningen som en exponent för en äldre naturhistorisk museitradition med ursprung redan i Carl von Linnés verksamhet.³ Vid planeringen av museibyggnaden och den nya utställningen omtalades det vetenskapliga systemet som en skala, och i en senare guidebok jämfördes utställningens organisation med "de levande varelsernas kedja".⁴ Fram till 1700-talets slut var begreppet *Varats stora kedja* allmänt accepterat inom den lärda världen. Sammansatt av ett oupphörligt antal länkar räckte den i rangordning från de minsta existenser via varje möjligt stadium fram till *ens perfectissimum*, det fulländade varat, Platons Gud eller det godas idé.⁵ Kedjan hade en given plats också i Linnés föreställningsvärld. Han betraktade djurvärlden som hierarkiskt uppbyggd, som en skala.⁶

Att tolka utställningen i Naturhistoriska museet 1923 som återgivningen av en kristen världsbild kan förvåna. Utställningen öppnade vid en tidpunkt mer än ett halvt sekel sedan Darwin i sin 1859 publicerade bok *Om arternas uppkomst* framlagt evolutionsteorin. Det finns emellertid många rörelser i tiden, som gör det sannolikt, att

utställningen skulle hållas öppen för en sådan tolkning. Framför allt tänker man på kyrkans makt. Utställningen och museet hade en lång tillkomsthistoria. Ett principbeslut om en ny byggnad för den dåvarande naturhistoriska avdelningen vid Göteborgs museum fattades av Göteborgs stadsfullmäktige 1913.⁷ Under denna tid och åren dessförinnan går det att finna tydliga exempel på kyrkans varningsord gentemot vetenskapen. Vid den högtidliga invigningen av Göteborgs högskolas nybyggnad 1907 varnade både ärkebiskopen och biskopen i Göteborgs stift för tidens religionsupplösande tendenser. Högskolans rektor fann sig tvingad att instämma i ärkebiskopens yttrande: "All grundlig vetenskap leder till Gud".⁸ Karakteristiskt är hur en museet närstående inflytelserik prästman, Ivar D. Wallerius, tillika utbildad naturvetare och doktor i geologi, i en bok 1917 tog avstånd från teorin om olika arters härstamning ur tidigare arter. Han refererade med instämmande till en tysk författare, som betraktade organismerna som länkar i livets stora kedja.⁹ Wallerius varnade också för materialismen och hänvisade i stället till en högre vilja bakom världsordningen. Boken avslutades karakteristiskt med ett Linné-citat: "Gud, den evige, den allvetande, den allsmåttige har jag skymtat före mig och häpnat. Jag har upptäckt hans spår i skapelsens verk – och i dessa alla, även de minsta, de som synes vara ingenting – vilken kraft, vilken vishet, vilken outgrundlig fulländning!"¹⁰

Naturhistoriska museets skådesamling var dock inte något entydigt uttryck för tron på Bibelns lära om världens skapelse. Utställningen har även stått öppen att tolkas som en spegling av djurvärldens utveckling. Djuren var som det hette i museets informationsskrift ordnade "från de

lägst stående uppåt".¹¹ Det var fullt möjligt att häri se en erinran om utvecklingsläran, även om något kronologiskt perspektiv inte fanns antytt i utställningen. För många var evolutionsteorin den bärande förklaringen till både djurvärldens och även samhällets natur. Perioden 1866–1914 har karakteriserats som "Utvecklingstrons epok".¹² Utställningsbesökare med evolutionsteorins perspektiv kan också ha lagt märke till viktiga enskildheter, exempelvis en monter, där åskådaren kunde ta del av plattfiskarnas utveckling från yngel till vuxen.¹³ Denna metamorfos uppfattades av forskare som en spegling av släktets utveckling.¹⁴ Flera montrar rymde varieteter av olika fågelarter, möjliga att se som förebud till bildningen av nya arter. Däribland observerades karakteristiskt nog flera varieteter av tamduva, Darwins egen modellorganism.¹⁵ En av huvudprinciperna i Darwins teori om arternas uppkomst är *kampen för tillvaron*. Skyddande förklädnad förklarades redan på 1860-talet som ett av medlen bland vissa insekter i denna kamp.¹⁶ Företeelsen var i utställningen exemplifierad i två av monterarna i insektsavdelningen.¹⁷

Hur lät sig utställningens skilda innebörder – den bibliska och den evolutions-teoretiska – förenas i en och samma utställning? Hur uppfattades dessa logiskt oförenliga framställningar av åskådaren?

Vi skall först se vilka avsikter som låg bakom utställningen och därefter ställa oss frågan, hur besökarna kan ha tillägnat sig utställningen. Museistyrelsen förklarade 1911 att den naturhistoriska avdelningen behövde skapa en mer ändamålsenlig skådesamling, bland annat för visning av dioramor.¹⁸ Man gick emellertid inte närmare in på frågor om vad utställningen skulle berätta. Chef för den naturhistoriska avdelningen var zoologen Axel Leo-

*Adam bland djuren i Paradiset. Takmålning i Naturhistoriska museet
i Göteborg, av Gunnar Ström. Foto: Eric Hedqvist.*

nard Jägerskiöld. Denne hade långt tidigare, innan han anställdes vid Göteborgs museum, förklarat, att ett modernt naturhistoriskt museum hade att följa vetenskapens egen nyare utveckling tätt i spåren och att visa naturlagarnas verkningar.¹⁹ Vid museets och utställningens öppnande höll Jägerskiöld ett anförande, i vilket han skall ha förklarat, att utställningen måste ge en "redig, systematisk framställning av djurriket".²⁰ De knappa informationer vi

får om avsikterna bakom utställningen erinrar om att de diskurser och tolkningsalternativ, som finns tillgängliga vid förmedlingen av museisamlingar, inte alltid är medvetna för producenten.²¹

En näraliggande fråga gäller också vari utställningens attraktionskraft bestod. Den lockade utan större förändringar eller tillägg ännu under krigsåret 1941 inte mindre än fyrtiosjutusen besök.²² Att några tidiga vittnesbörd om hur musei-

besökarna brukade och uppfattade utställningen hittills inte påträffats är beklagligt men fullt förståeligt.

Åskådarens behållning kan emellertid inte ha stannat vid iakttagelsen av två oförenliga världsbilder, den kristna respektive den darwinistiska. Dessa skulle i all sin komplexitet och abstraktion långt bättre låta sig tillägnas i skrift. För att förstå en utställnings kvaliteter måste vi lämna vårt invanda sätt att skildra världen i ord. Vi måste klargöra för oss vad det innebär att utställningen är ett visuellt medium. Här råder inte diskursens ordning. Vi har att i stället pröva frågan, i vilken utsträckning det är via intuitionen åskådaren i en utställning ger mening och innebörd åt det sedda.

Sven Sandström, åren 1977–1993 professor i konstvetenskap vid Lunds universitet, har ingående undersökt, hur intuitionen fungerar och i *Intuition och åskådlighet* 1996 lagt fram en teori för intuition och bild. Sandström har därvid inte endast arbetat utifrån estetisk forskning utan även från perceptionpsykologi och kunskapsfilosofi samt från vardagliga iakttagelser. Hans tes är att synbilden förstås väsentligen genom intuitionen.²¹

Sandström erinrar om att synbilden uppstår i människans medvetande med de yttre elementen som dess fysiska förutsättning; synbilden är produkten av en mental aktivitet, medvetandets bearbetning av sinnesintrycken.²³ Dessa utvecklas inte i första hand diskursivt; förloppet är inte bundet till någon linjär ordning mellan de ingående elementen.²⁴ En och samma synbild kan ge upphov till skilda tolkningar. Betydelse i bilden skapas genom olika aspekter och möten mellan innebörder. Bilden får innebörd tack vare intuitionens förmåga att förena skilda element i betraktarens minne, en process som för-

siggår utan vare sig rangordning, polarisering eller val av alternativ.²⁵ En väsentlig egenskap hos intuitionen är att synbilden inte är definitiv, den låter sig fortlöpande förändras i ljuset av ny erfarenhet.²⁶

Här kan vi anknyta till vår fråga om åskådarens behållning av en utställning, som lät sig tolkas som två logiskt oförenliga föreställningar. Utställningar är framför allt ett bildmedium. Det innebär att besökarna under sin passage genom en utställning fortlöpande möter och bearbetar en rad på varandra följande synbilder. De yttre elementen består härvid inte endast av de utställda föremålen utan även av den totala omgivningen, från föremålens ordning i montrarna till byggnadens arkitektur.

Viktiga dekorelement som Adambilden har förutsättningar att observeras och bearbetas i åskådarens medvetande utan att med nödvändighet sättas i motsats till de element i utställningen som är förbundna med en åskådning på fysikalisk eller annan grund. Den som reflekterade över Adamgestaltens närvaro i museet erinrade sig frågor av filosofisk natur: "Hur har liv uppstått, måste inte en första orsak ha förekommit?" Detta är frågor som har aktualitet både för den kristne och för agnostikern. Om evolutionsteorin är riktig, har livet tillkommit som följd av tillfälligheter. "Hur grunda ett samhälle på föreställningen att livet saknar mening?" Museets egen chef menade i ett föredrag betitlat "Biologins betydelse som bildningsämne", att naturkunskapen var en grund inte endast för samhällsvetenskaperna utan likaså för etiken.²⁷

Synbildens Adam och Paradiset är inte premisser i en logisk slutledning – det väntar inte någon nödvändig slutsats. Takmålningen kan hos åskådaren aktualisera flera element i minnet, som inte är ome-

delbart förbundna med Bibelns skapelseberättelse. Minnen av andra takmålningar med religiöst innehåll och samtidigt minnen av kyrkor aktualiseras, museet jämförs med en kyrka. Besökaren försätts i en sinnesstämning, som medför vördnad för vad utställningen visar. En sådan hållning får gensvar i de utställda djurens skönhet. Behållningen av utställningsbesöket är en vördnad för naturen, dess storhet och variation. De filosofiska frågorna behöver för stunden inte besvaras i ord men får utöver sin intellektuella innebörd också en emotionell mening. "Den intuitiva förståelsen", säger Sandström, "presenterar sig för oss väsentligen som en känsla".²⁸

Svaret på vår fråga om utställningens attraktivitet för en stor grupp besökare ligger i den spänning utställningen rymde mellan de två förhållningssätten, det bibliska och det evolutionistiska. Utställningen var försedd endast med ett minimum av text men rymde ett material med många estetiska värden. Utställningen har givit förutsättningar för en intuitiv, förståelse.

Många undersökningar visar, att museibesökares behållning till stor del ligger i den mening av det sedda, som de skapar oberoende av utställarens avsikter.²⁹ Men det skulle vara fel att häri se en brist eller svaghet hos utställningen som medel. I åskådarens kreativa förmåga att av det sedda på intuitiv väg skapa en innebörd ligger däremot en tillgång att ta till vara i utvecklingen av utställningsmediet. Utställningars främsta kvalitet är deras åskådlighet.

NOTER

¹ Jägerskiöld (1924), 10. *Svenskt konstnärslexikon* Band 5 (1967), 292–293.

² Jägerskiöld, 12, 23.

³ Söderqvist (1986), 34.

⁴ Bilaga till Göteborgs Museums styrelses byggnadsberednings protokoll 24. 1. 1914. *En bok om Göteborg* (1931), 112.

⁵ Lovejoy (1936), 50–66.

⁶ Broberg (1975), 78–79.

⁷ *Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar 1913*. Protokoll nr 5, par 5, den 19 mars 1913.

⁸ Lindberg, Nilsson (1996), 45–48.

⁹ *Svenska män och kvinnor*, 8 (1955), 39. Wallerius (1917), 76–77. Wallerius mottog 1925 museets plakett i silver. Göteborgs Museums styrelses sammanträde den 25 september 1925, § 57.

¹⁰ Wallerius 110, 115–116.

¹¹ Jägerskiöld, 11–12.

¹² Frängsmyr (2000), 101, 174, 190.

¹³ *En bok om Göteborg*, 113.

¹⁴ Vorzimmer, P. J. (1969–1970), 139–141, 150–151, 162, 164, 166.

¹⁵ Jägerskiöld (1924), 32. Darwin (1859), (1994), 16–23.

¹⁶ Bowler (1989), 191.

¹⁷ Jägerskiöld (1924), 29.

¹⁸ *Göteborgs Stadsfullmäktiges Handlingar 1912*, No 327 A.

¹⁹ Jägerskiöld (1903), 271.

²⁰ *Dagens Nyheter* den 9 juli 1923, 1, 5.

²¹ Lundberg, Ågren (1999), 157.

²² *Göteborgs museum. Årstryck 1941* (1941), 8.

²² Sandström (1996), 13–15

²³ *Ibid.*, 16–17

²⁴ *Ibid.*, 23

²⁵ *Ibid.*, 37.

²⁶ *Ibid.*, 106.

²⁷ Göteborgs naturhistoriska museums arkiv nr 841.

²⁸ Sandström, 89.

²⁹ Lundberg, Ågren, 155.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

Arkivmaterial

Göteborgs museums arkiv (i Göteborgs stadsarkiv)

Göteborgs naturhistoriska museums arkiv

Tryckta källor och bearbetningar

Offentligt tryck

Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar

Göteborgs museum. Årstryck

Dagspress

Dagens Nyheter 9. 7. 1923.

Litteratur

Bowler, Peter, J., 1989. *Evolution: The History of an Idea* (1983), reviderad utgåva. London. University of California Press.

Broberg, Gunnar, 1975. *Homo Sapiens L.: Studier i Carl von Linnés natur- och människolära*. Uppsala: Lychnosbibliotek.

Darwin, Charles, (1976, 1994) 1859. *Om arternas uppkomst genom naturligt urval*, svensk översättning. Stockholm: Natur och Kultur.

En bok om Göteborg, 1931. Red. Carl-Julius Anrick, Arthur Lindhagen & Märten Stenberger. Stockholm: Svenska turistföreningen.

Frängsmyr, Tore, 2000. *Svensk idéhistoria: Bildning och vetenskap under tusen år*. Del 2 1809–2000. Stockholm: Natur och Kultur.

Jägerskiöld, Leonard, Axel, 1903. "Ett besök i Londons naturhistoriska museum." I: *Ord och bild*, s. 271–286.

Jägerskiöld, Leonard, Axel, 1924. *Naturhistoriska museet i Slottsskogen*. Göteborg: Göteborgs museum.

Lindberg, Bo & Nilsson, Ingemar, 1996. *Göteborgs universitets historia*. Del 1. Göteborg: Göteborgs universitet.

Lovejoy, Arthur, O., 1936. *The Great Chain of Being: A Study of the History of an Idea*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Lundberg, Bengt & Ågren, Per-Uno, 1999. *Historiebilder: Om intention och reception i museer*. Umeå: Papers in Museology 3.

Sandström, Sven, 1996. *Intuition och åskådlighet*. Stockholm: Carlssons.

Svenskt konstnärslexikon: Tolv tusen svenska konstnärers liv och verk. Band 5, 1967. Malmö: Allhems.

Söderqvist, Thomas, 1986. *The Ecologists: From Merry Naturalists to Saviours of the Nation: A Sociologically Informed Narrative Survey of the Ecologization of Sweden 1895–1975*. Stockholm: Almqvist & Wicksell International.

Wallerius, Ivar, D., 1917. *Den moderna natur-åskådningens kris: Utvecklingsläran och verkligheten*. Lund: Gleerups.

Vorzimmer, Peter J., 1969/1970. "Darwin's Lamarckism and the 'Flat-Fish Controversy' (1863–1871)." I: *Lychnos*, s. 121–170.

SUMMARY

A Natural History Museum Display: On Significance in Museum Exhibitions

An investigation of the exhibition of a natural history museum opened in Göteborg 1923 indicates two different ways of understanding. Emphasizing the picture in the entrance room of Adam among the animals in the Garden of Eden the exhibition might be regarded from a Christian point of view. In accordance with this view the exhibition could also be seen as a representation of the "chain of being", which unites all living things into a hierarchy reaching from the most minute organisms by way of every possible stage to God. On the other hand the exhibition contained elements of interest in the perspective of the theory of evolution such as varieties of different species, mimicry among insects and evolution of flat-fishes. Although there was no chronological perspective the exhibition might be looked upon as an illustration of the evolution, from the "low" to "high" developed animals. The main issue is how the two different meanings – the Christian and the evolutionary – could coexist in the same exhibition. Another question is what it was, that constituted the attraction of the evidently quite popular exhibition. The author proposes that the explanation of both questions is, that museum exhibitions are a visual medium, which the visitors take in primarily by intuition. The picture of Adam and the animals of the paradise are not the premises of a logical conclusion. They might instead give rise to different questions of philosophical nature of interest both to the Christian and the agnostic.